

Գլուխ Գ. «Անդրադարձ Կոմիտասին»

Chapter III: Rethinking Komitas

ՀՀ ԳԱԱ ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԸ ԵՎ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աննա Ասատրյան (Հայաստան)
արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ
ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ

Թույլ տվեք ողջունել Երևանում Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի ստեղծումը: Խոստովանեմ, որ Կոմիտասի թանգարանի (և ոչ թե թանգարան-ինստիտուտի) ստեղծումը եղել է իմ վաղեմի երազանքը, և այդ մասին ես գրել եմ Կոմիտասին նվիրված իմ առաջին հոդվածում, որն աշխարհ եկավ Պատմաբանասիրական հանդեսի խմբագրի տեղակալ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Անուշավան Զաքարյանի առաջարկությամբ՝ Կոմիտասի ծննդյան 140-ամյակի կապակցությամբ: Պատմաբանասիրական հանդեսի 2010 թ. առաջին համարում լույս տեսած իմ «Կոմիտասը և հայ երաժշտական արվեստի զարգացման ուղիները» հոդվածի եզրափակիչ մասում ցավով արձանագրեցի. «Կոմիտասն այսօր Երևանում չունի թանգարան. նրա իրերը, ձեռագրերը, նաև՝ ողջալն այսօր ծվարած են Զարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում, մինչդեռ վաղուց է հասունացել Կոմիտասի առանձին թանգարան ունենալու անհրաժեշտությունը, թանգարան, որը կդառնա կոմիտասագիտության զարգացման խոշորագույն կենտրոնը և կծավալի կոմիտասյան ավանդույթներին ու պարզամտներին արժանի բազմակողմանի գործունեություն: Չունենք, չկա՛: Երբ կլինի: Մնանք սպասող...»¹:

Եվ ինչպես ասում են, Աստված լսեց իմ ձայնը:

ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի նախաձեռնությամբ և ջանքերով 2015 թ. հունվարի 29-ին իր դռները բացեց Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտը, որի

¹ Ա. Ասատրյան, Կոմիտասը և հայ երաժշտական արվեստի զարգացման ուղիները, Պատմաբանասիրական հանդես, 2010, 1, էջ 40:

գիտական անձնակազմի, ինչպես նաև գիտական խորհրդի միջուկը դարձան, բնականաբար, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտաշխատողները:

Այսօր ես շատ-շատ ուրախ եմ, որ Երևանում հաջողությամբ գործում է թանգարանը, և որ թանգարանը ղեկավարում է Նիկոլայ Կոստանդյանը՝ եռանդուն երիտասարդ, ով, բարեբախտաբար, անմնացորդ նվիրվել է Կոմիտասի ժառանգության պահպանության ու հանրահռչակման գործին և որպես լոկոմոտիվ առաջ է տանում հայ երաժշտական մշակույթի համար մեծ կարևորություն ունեցող այս «գնացքը»:

Ծանրակշիռ է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ներդրումը Կոմիտասի ստեղծագործական ժառանգության ուսումնասիրության գործում, անուրանալի Արվեստի ինստիտուտի գիտական անձնակազմի մի քանի սերունդների ներկայացուցիչների ավանդը կոմիտասագիտության կայացման ու զարգացման գործում: Սակայն, ցավոք սրտի, վերջին տարիներին նպատակաուղղված կերպով անտեսվում է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի տասնամյակների աշխատանքն այդ ասպարեզում, շրջանցվում ինստիտուտի անունը:

Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Նախագահությունը 1945 թ. դեկտեմբերի 19-ի N 34 նիստում քննության է առնում Երաժշտության պատմության ու տեսության սեկտորի աշխատանքների վիճակը և հետագա խնդիրները, Սեկտորի աշխատանքների բարելավման ուղղությամբ ընդունվում են մի շարք արմատական առաջարկներ: Մասնավորապես՝ առաջարկվում է 1946-ին ստեղծել Կոմիտասի անվան կաբինետ՝ նրա երաժշտական ժառանգությունը խորը ուսումնասիրելու նպատակով, ուժեղացնել ժողովրդական և գուսանական երգերի, պարերի հավաքման, գրանցման և ուսումնասիրման աշխատանքները, հայկական խազերի ուսումնասիրությունը, արխիվային նյութերի ձեռք բերումն ու նրանց լավագույն պահպանումը (քարտազրում, անոտացիա, ծրարում, արտանկարում և այլն):

Երաժշտության պատմության ու տեսության սեկտորի բազայի վրա ստեղծվում է Արվեստների պատմության ու տեսության սեկտորը, որի գործունեության հիմնական ուղղություններից մեկն էլ դառնալու էր կոմիտասագիտությունը:

1. Կոմիտասի Երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը

1949 թ. սեպտեմբերի 26-ին՝ հայ դասական երաժշտության հիմնադիր Կոմիտասի ծննդյան 80-ամյակի օրը, Հայկական ԽՍՀ Մինիստրների Խորհուրդը որոշում է ընդունում Կոմիտասի Երկերի ժողովածուի

ակադեմիական հրատարակության մասին, որի իրագործումը հանձնարարվում է ՀԽՍՀ գիտությունների ակադեմիային:

Ակադեմիայի Նախագահությունը 1950 թ. հունվարի 25-ի N 4 նիստում որոշում է 1950-ին սկսել Կոմիտասի երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը: Խմբագրական հանձնախմբում ընդգրկվում են Ռոբերտ Աթայանը, Մուշեղ Աղայանը, Սամսոն Գասպարյանը, Քրիստափոր Քուշնարյանը, Մաթևոս Մուրադյանը, և 1960-ին Մարտիրոս Սարյանի ֆորզացով լույս է տեսնում Կոմիտասի երկերի ժողովածուի անդրանիկ հատորը:

Մինչ այդ՝ Սեկտորը 1950-ին հրատարակում է Կոմիտասի ազգագրական ժողովածուն²:

Ինչպես հայտնի է՝ «իրենց հիմնական մասով Կոմիտասի «թղթերը» (այսպես անվանվել է նրա ողջ գրավոր ժառանգությունը), պահված են եղել Պոլսի Պատրիարքարանում: Այդ մասը հետո հանձնվել է Փարիզի Կոմիտասյան խնամատար հանձնաժողովին: Նույն հանձնաժողովը կոմիտասյան մի շարք կարևոր ձեռագրեր ձեռք է բերել նաև առանձին անհատներից և, որոշ գործեր տպագրելուց հետո, իր հավաքածն ուղարկել է Երևանի գրականության և արվեստի թանգարան»³:

Անշուշտ, կոմիտասյան ձեռագրերի Երևան տեղափոխվելու գործում անուրանալի է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի, իսկ դրանից առաջ՝ Արվեստների պատմության և տեսության սեկտորի, հատկապես նրա վարիչ Ռուբեն Զարյանի և գիտքարտուղար Մաթևոս Մուրադյանի դերը:

Ակադեմիայի նախագահության 1953 թ. դեկտեմբերի 23-ի N 23 նիստում Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի վարիչ է հաստատվում Ռուբեն Զարյանը⁴: Շուտով նամակագրական կապ է հաստատվում վերջինիս և Մարգարիտ Բաբայանի միջև, ինչի շնորհիվ, ինչպես հետագայում խոստովանում է Ռուբեն Զարյանը, «ստացվեց Կոմիտասի արխիվի նշանակալի մասը, որ այդ հանձնաժողովի («Կոմիտաս» խնամատար հանձնաժողով – Ա.Ա.) *տրամադրության տակ էր*»⁵:

Մ. Բաբայանի հետ նամակագրությունը հետագայում շարունակում է Ռոբերտ Աթայանը: Այստեղ կանգ չենք առնի այդ մանրամասների վրա, քանի

² Կոմիտաս, *Ազգագրական ժողովածու*: Հայ ժողովրդական երգեր և պարերգեր, հատ. II, կազմող՝ Մ. Աղայան, խմբ.՝ Խ. Քուշնարյան, Երևան, Հայպետհրատ, 1950, 175 էջ, 1թ. նկ.:

³ Ռ. Աթայան, Կոմիտասի երաժշտական ժառանգությունը, *Կոմիտասական* 1, Երևան, 1969, էջ 7:

⁴ Տե՛ս Ա. Ասատրյան, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ – 50, Երևան, 2010, էջ 31:

⁵ Ռ. Զարյան, *Մարգարիտ Բաբայան, Մայրամուտից առաջ*, Ինքնապատում, հատ. 3, Երևան, 2012, էջ 335:

որ դրանց մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը կատարել է Նիկոլայ Կոստանդյանը⁶:

Հետագա տասնամյակների ընթացքում ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի երաժշտագետների մի քանի սերունդների ջանքերով հրատարակվեց Կոմիտասի երկերի ժողովածուն՝ 14 հատորով (1960-2006), որը հրատարակության պատրաստեցին Ռոբերտ Աթայանը և Գևորգ Գյոդակյանը: Առաջին անգամ հրատարակվեց Կոմիտասի ողջ երաժշտական ժառանգությունը, որն ընդգրկում է՝

մեներգերը (հատոր 1, 1960, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի, հատոր 4, 1976, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի, հատոր 5, 1979, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի),

խմբերգերը (հատոր 2, 1965, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի, հատոր 3, 1969, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի, հատոր 4, հատոր 5),

դաշնամուրային ստեղծագործությունները (հատոր 6, 1982, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի),

Պատարագը (հատոր 7, 1997, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի),

հոգևոր ստեղծագործությունները (հատոր 8, 1998, խմբագրությամբ Ռ. Աթայանի, Գ. Գյոդակյանի, Դ. Դերոյանի),

երաժշտական ազգագրական ժառանգությունը՝ զետեղված 9-14 հատորներում.

հատոր 9, Հայ ժողովրդական երգեր, Գիրք Ա, 1999, կազմեց, խմբագրեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը,

հատոր 10, Հայ ժողովրդական երգեր, Գիրք Բ, 2000, կազմեց, խմբագրեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը,

հատոր 11, Հայ ժողովրդական երգեր, Գիրք Գ – «Ազգագրական ժողովածու», մաս առաջին, 2000, կազմեց, խմբագրեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը,

հատոր 12, Հայ ժողովրդական երգեր, Գիրք Դ – «Ազգագրական ժողովածու», մաս երկրորդ, 2003, կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը, խմբագիրներ՝ Ռ. Աթայան, Գ. Գյոդակյան,

հատոր 13, Հայ ժողովրդական երգեր, Գիրք Ե, ժողովրդական երգերի ժողովածու («Ձայնակարգային»), ֆաքսիմիլային հրատարակություն, 2004, կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը, խմբագիրներ՝ Ռ. Աթայան, Գ. Գյոդակյան,

⁶ Տե՛ս Ն. Կոստանդյան, Մարգարիտ Բաբայանը և Կոմիտասի երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը, *Կանթեղ*, գիտական հոդվածներ, 2016, N 1, էջ 219-233:

հատոր 14, հայ ժողովրդական և աշուղական երգեր, նվագներ, թուրքական երգեր, քրդական երգեր և նվագներ, 2006, կազմեց և ծանոթագրեց Ռ. Աթայանը, խմբագիրներ՝ Ռ. Աթայան, Գ. Գյոդակյան:

Կոմիտասի երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը, հիրավի, ոչ միայն բացառիկ իրադարձություն է հայ ժողովրդի երաժշտական կյանքում, այլև կարևոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող համազգային մեծ ու նշանակալի երևույթ:

2. Գիտական ուսումնասիրություններ

Կոմիտասագիտության մեջ կարևոր ներդրում են Գևորգ Գյոդակյանի «Կոմիտաս» (2000), “Комитас” (1969) և “Komitas” (2014) ուսումնասիրությունները, Ռուբեն Թերլեմեզյանի «Կոմիտաս» (1992) և Տաթևիկ Շախկուլյանի «Կոմիտասի ստեղծագործության վաղ շրջանը (1891-1899)» (2014) մենագրությունները, ինչպես նաև Մաթևոս Մուրադյանի, Ռոբերտ Աթայանի, Գևորգ Գյոդակյանի, Կարինե Խուրաբաշյանի, Անահիտ Գրիգորյանի, Աննա Արևշատյանի, Անահիտ Բաղդասարյանի, Տաթևիկ Շախկուլյանի և այլոց գիտական հոդվածներն ու զեկուցումները: Ի դեպ՝ երիտասարդ հետազոտող Տ. Շախկուլյանի հոդվածաշարը 2011-ին արժանացավ ՀՀ ԳԱԱ «Լավագույն գիտական աշխատանք» մրցանակաբաշխության առաջին մրցանակին՝ «Արվեստ, լեզու և գրականություն» անվանակարգում:

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտում կոմիտասագիտության զարգացման մեջ ուզում եմ առանձնացնել երեք սյուներին, ովքեր իրենց գիտական գործունեությամբ մեծապես առաջ մղեցին կոմիտասագիտությունը: Խոսքս Մաթևոս Մուրադյանի, Ռոբերտ Աթայանի և Գևորգ Գյոդակյանի մասին է:

Արվեստագիտության դոկտոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ **Մաթևոս Մուրադյանը** ծնվել է 1911 թ.: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Մուրադյանների ընտանիքը տեղահանության ու գաղթի տառապալից ճանապարհներով հասնում է Միջագետք, իսկ 1921-ին՝ տեղափոխվում Հայաստան: Ջրկվելով ծնողներից, Մաթևոս Մուրադյանը մանկության տարիներն անց է կացնում մանկատներում: 1930-ից սկիզբ է առնում Մուրադյանի աշխատանքային գործունեությունը. սկզբում նա աշխատում է որպես գրաշար և միաժամանակ «Ավրորա» գրական անվան տակ բանաստեղծություններ հրատարակում: 1937-ին, ավարտելով երաժշտական ուսումնարանը, նա ընդունվում է Երևանի պետական կոնսերվատորիա: Ուսումն ընդհատում է հայրենական մեծ պատերազմը. գործող բանակի կազմում

Մուրադյանը ծառայում է մինչև հաղթանակի օրը՝ հասնելով Լեհաստան ու Չեխոսլովակիա:

1946-ին, ավարտելով ընդհատված ուսումը կոնսերվատորիայում, նա ընդունվում է աշխատանքի ՀԽՍՀ ԳԱ Արվեստների պատմության ու տեսության սեկտոր (հետագայում՝ Արվեստի ինստիտուտ), նշանակվում սեկտորի գիտքարտուղար: Արվեստի ինստիտուտի հիմնադրման օրվանից Մ. Մուրադյանը նշանակվում է Ինստիտուտի գիտքարտուղար: Նույն թվականի հուլիսի 2-ին նա ընտրվում է Երաժշտության սեկտորի վարիչ և ղեկավարում նորաստեղծ ինստիտուտի գիտական այդ կարևորագույն ստորաբաժանումներից մեկը մինչև 1966 թ. մարտի 10-ը, որից հետո ընտրվում է Ինստիտուտի նորաստեղծ՝ Հայ ժողովրդական երաժշտության սեկտորի վարիչ՝ այդ պաշտոնում պաշտոնավարելով մինչև 1981 թ. հունվարի 16-ը, ապա՝ 1983 թ. հոկտեմբերի 28-ից մինչև 1984 թ. հուլիսի 1-ը:

Կոմիտասագիտության մեջ իր առաջին խոսքը Մ. Մուրադյանն ասաց 1950-ին. ՀՍՍՀ ԳԱ Տեղեկագրի 1950 թ. 11-րդ համարում հրատարակվում է նրա «Կոմիտասի տեղն ու նշանակությունը հայկական երաժշտության պատմության մեջ» հոդվածը⁷, որը նվիրված էր Կոմիտասի մահվան 15-ամյա տարելիցին⁸:

Մ. Մաթևոսյանն է Հայաստանում առաջին անգամ հրատարակել Կոմիտասի՝ Արշակ Չոպանյանին ուղղված նամակները՝ Պատմաբանասիրական հանդեսի 1958 թ. N 1-ում⁹: 1902-1914 թթ. ընդգրկող նամակները նոր լույս են սփռում Կոմիտասի ստեղծագործական և երաժշտական-հասարակական գործունեության վրա, հնարավորություն ընձեռում առավել լիարժեք ծանոթանալու նրա քաղաքական համոզմունքներին, Սուլթանական Թուրքիայի դեմ ուղղված հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժման վերաբերյալ հայացքներին, ինչպես նաև արտացոլում են Կոմիտասի՝ ռուսական հեղափոխության շնորհիվ հայ ժողովրդի ազատագրման հետ կապված հույսերը: Նամակներին Մ. Մուրադյանը տվել է համապատասխան համառոտ ծանոթագրություններ:

Տարիներ անց՝ 1969-ին, Մ. Մաթևոսյանն ուսումնասիրում է Կոմիտասի Նամականին, Արշակ Չոպանյանին և Մարգարիտ Բաբայանին հասցեագրած

⁷ Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի տեղն ու նշանակությունը հայկական երաժշտության պատմության մեջ, *Տեղեկագիր*, 1950, N 11, էջ 31-46:

⁸ Հոդվածում մենք կանդորադառնանք Կոմիտասին նվիրված այն հոդվածներին, որոնք տպագրվել են ակադեմիական հանդեսներում:

⁹ Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի անտիպ նամակները, *Պատմաբանասիրական հանդես*, 1958, 1, էջ 245-267:

նամակների հիման վրա առաջ քաշում «մի քանի կարևոր հարցեր՝ կապված Կոմիտասի կյանքի, գործունեության և ստեղծագործության հետ»¹⁰:

Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ էր Մ. Մուրադյանի հաջորդ անդրադարձը Կոմիտասին: 1969-ին, Պատմաբանասիրական հանդեսի 4-րդ համարում լույս է տեսնում նրա «Կոմիտասի վերջին այցելությունը Հայաստան» հոդվածը¹¹: «Կոմիտասի վերջին այցելությունը Հայաստան եղավ շատ արդյունավետ: Երկու ամսվա ընթացքում նրան հաջողվեց աշխատել մարենտոգրաֆում, շրջել Հայաստանի փոքր քաղաքները, շփվել հարազատ ժողովրդի հետ, լսել ու ծայնագրել Հայ գեղուկ երգեր, ծանոթանալ էջմիածնի Մայր տաճարի վիճակին, հանդիպել իր ընկերներից ու բարեկամներից ոմանց և ստանալ իրեն հետաքրքրող ամենակարևոր հարցերի պատասխանը. արդյոք փոփոխություններ կատարվե՞ն են դեպի լավը, պայմաններ կա՞ն իր վերադարձի համար և իր վերադարձը ցանկալի՞ է հոգևոր պետերի համար: Ստանալով բացասական պատասխան, Կոմիտասը ճանապարհ ընկավ դեպի Կոստանդնուպոլիս և այլևս չվերադարձավ: Նա Հայաստան բերվեց միայն 23 տարի անց, այն էլ որպես սրբազան մասունք և թանկագին աճյուն ամփոփվելու հանրապետական պանթեոնում ու ծովվելու հարազատ հայրենի հողին»:

Կոմիտասի 100-ամյա հոբելյանական տարում Կոմիտասականի առաջին հատորում տպագրվում են Մաթևոս Մուրադյանի երկու՝ «Եկմայանի Պատարագը Կոմիտասի գնահատությամբ»¹² և «Ազգային երաժշտական ուժերի պատրաստման կոմիտասյան ծրագրերը»¹³ հոդվածները: Իսկ տասը տարի անց՝ 1979-ին և 1980-ին, կրկին Պատմաբանասիրական հանդեսում տպագրվում է Մ. Մուրադյանի «Կոմիտասի գործունեությունը Կոստանդնուպոլսում» հոդվածաշարը՝ նվիրված Կոմիտասի ծննդյան 110-ամյակին¹⁴:

¹⁰ Տե՛ս Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի նամակները, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 1969, N 11, 35-42:

¹¹ Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի վերջին այցելությունը Հայաստան, *Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1969, № 4, էջ 61-69:

¹² Մ. Մուրադյան, Եկմայանի Պատարագը Կոմիտասի գնահատությամբ, *Կոմիտասական* 1, Երևան, 1969, էջ 218-229:

¹³ Մ. Մուրադյան, Ազգային երաժշտական ուժերի պատրաստման կոմիտասյան ծրագրերը, *Կոմիտասական* 1, Երևան, 1969, էջ 230-239:

¹⁴ Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի գործունեությունը Կոստանդնուպոլսում I (Ծննդյան 110-ամյակի առթիվ), *Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1979, № 4, էջ 14-24: Մ. Մուրադյան, Կոմիտասի գործունեությունը Կոստանդնուպոլսում II (Ծննդյան 110-ամյակի առթիվ), *Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1980, № 1, էջ 115-125:

Եվս տասը տարի անց՝ 1989-ին, ՀԽՍՀ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ Հայկական ԽՍՀ ԳԱ հրատարակչությունը լույս է ընծայում Մ. Մուրադյանի «Ուրվագիծ արևմտահայ երաժշտության պատմության (XIX դար և XX դարասկիզբ)» մենագրությունը, որի Երկրորդ՝ «Արևմտահայ երաժշտությունը XX դ. առաջին տասնամյակներում» մասում, Առաջին գլխի երկրորդ պարագրաֆն է «Կոմիտասի գործունեությունը Կ. Պոլսում»¹⁵: Հաջորդ պարագրաֆում հեղինակն անդրադառնում է Կոմիտասի սաների գործունեությանը¹⁶, իսկ Երկրորդ՝ «Ժողովրդական երաժշտություն» գլխի երկրորդ պարագրաֆում՝ Կոմիտասի երաժշտական-ազգագրական ժառանգության վերլուծությունն է¹⁷:

Իսկ մինչ այդ՝ 1970-ին, «Հայ երաժշտությունը XIX դարում և XX դարասկզբում» մենագրության Երկրորդ մասի երկրորդ՝ «Կոմիտասը և հայ դասական երաժշտության ձևավորումը», գլխում հեղինակը ներկայացրել էր Կոմիտասի կյանքի ուղին, քննության առել ստեղծագործությունը, երաժշտական-ազգագրական ժառանգությունը, երաժշտագիտական ուսումնասիրությունները, կատարողական արվեստն ու աշխարհայացքը¹⁸:

1981-ին հրատարակված «Կոմիտասականի» երկրորդ հատորում տպագրվել է Մ. Մուրադյանի «Կոմիտասը և հայ երաժշտության ցուցադրումը Եվրոպայում» հոդվածը¹⁹:

Կոմիտասի երաժշտական ոճի որոշ խնդիրների տեսական մշակման անդրանիկ փորձը դարձավ **Ռոբերտ Աթայանի** «Ժողովրդական երգի ներդաշնակության սկզբունքը Կոմիտասի մոտ» հոդվածը, որը տպագրվեց ՀՍՍՀ ԳԱ Տեղեկագրի 1949 թ. 9-րդ համարում²⁰:

1969-ին՝ Պատմաբանասիրական հանդեսի 2-րդ համարում տպագրված «Կոմիտասի երաժշտական-ազգագրական ժառանգությունը» հոդվածում²¹ տրվում է նախկինում հայտնի և վերջին տարիներին բացահայտված՝

¹⁵ Մ. Մուրադյան, *Ուրվագիծ արևմտահայ երաժշտության պատմության (XIX դար և XX դարասկիզբ)*, Երևան, 1989, էջ 236-267:

¹⁶ Մ. Մուրադյան, *Ուրվագիծ արևմտահայ երաժշտության պատմության*, էջ 267-277:

¹⁷ Մ. Մուրադյան, *Ուրվագիծ արևմտահայ երաժշտության պատմության*, էջ 287-291:

¹⁸ Մ. Մուրադյան, *Հայ երաժշտությունը XIX դարում և XX դարասկզբում*, Երևան, 1970, էջ 406-510:

¹⁹ Մ. Մուրադյան, Կոմիտասը և հայ երաժշտության ցուցադրումը Եվրոպայում, *Կոմիտասական* 2, Երևան, 1981, էջ 15-24:

²⁰ Ռ. Աթայան, Ժողովրդական երգի ներդաշնակության սկզբունքը Կոմիտասի մոտ, *ՀՍՍՀ ԳԱ Տեղեկագիր*, 1949, N 9, էջ 87-113:

²¹ Ռ. Աթայան, Կոմիտասի երաժշտական-ազգագրական ժառանգությունը, *Պատմա-բանասիրական հանդես*, 1969, N 2, էջ 43-62.

Կոմիտասի գրառած ժողովրդական երգերի 8 գլխավոր, ամբողջական ժողովածուների նկարագրությունը, որոնք գտնվում են Կոմիտասի արխիվում:

Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակի շրջանակներում Ռ. Աթայանը քննության է առնում Կոմիտասի ստեղծագործական ժառանգության մի քանի հարցեր²²: Կարևորելով կոմիտասագիտության արմատական պրոբլեմները՝ Կոմիտասի ստեղծագործությունների բացահայտումը, դրանց ստեղծման ժամանակագրության հստակեցումը և կոմպոզիտորի ոճի զարգացման պրոցեսի ուսումնասիրությունը, հետազոտողն իրավացիորեն նկատում է, որ գեղջկական երգերի նորերս հայտնաբերված և նախկինում հայտնի մշակումների հետազոտությունը բացահայտում է Կոմիտասի ստեղծագործության ոճական գծերի կայացման ու զարգացման առավել լիարժեք պատկերը և այդ տեսակետից առավել կարևորում երգի ներդաշնակման (բազմաձայն մշակման) հարցը: Դրան զուգահեռ՝ Ռ. Աթայանն առանձին ուսումնասիրության առարկա է դարձնում հայ քաղաքային ժողովրդական երգը Կոմիտասի ստեղծագործության մեջ²³:

Ռ. Աթայանն անդրադարձել է նաև Կոմիտասի ուսումնառությանը Բեռլինում, որը դարձավ Կոմիտասի ստեղծագործական կենսագրության կարևոր էջերից մեկը²⁴: Արխիվային վավերագրերի հիման վրա նա ներկայացում է Կոմիտասի անցած դասընթացների մանրամասն քննությունը:

«Կոմիտասականի» առաջին հատորն սկսվում է Ռ. Աթայանի «Կոմիտասի երաժշտական ժառանգությունը» ծավալուն հոդվածով²⁵, որի նպատակն էր հակիրճ ամփոփել Երևանի գրականության և արվեստի թանգարանի Կոմիտասի ֆոնդում հավաքված նյութերի, մասնավորապես՝ ժողովրդական երգերի ձայնագրությունների և երաժշտական ստեղծագործությունների նկարագրությունն ու արժեքավորումը: Հեղինակը հոդվածում հրապարակում է նաև նոր հայտնաբերված կամ վերծանված մի շարք բնագրեր:

²² Ռ. Աթայան, Կոմիտասի ստեղծագործական ժառանգության մի քանի հարցեր, *Պարմա-բանասիրական հանդես*, 1969, N 4, էջ 15-29:

²³ Ռ. Աթայան, Հայ քաղաքային ժողովրդական երգը Կոմիտասի ստեղծագործության մեջ, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 1969, N 11, էջ 27-34:

²⁴ Ռ. Աթայան, Կոմիտասի ուսումնառությունը Բեռլինում, *Պարմաբանասիրական հանդես*, 1980, N 2, էջ 48-59:

²⁵ Տե՛ս Ռ. Աթայան, Կոմիտասի երաժշտական ժառանգությունը, *Կոմիտասական* 1, Երևան, 1969, էջ 7-83:

«Կոմիտասականի» երկրորդ հատորում տպագրվեցին Ռ. Աթայանի երկու՝ «Կոմիտասի «Անուշ» օպերայի ուրվագրերը»²⁶ և «Բազմաձայնության տարրերը հայ ժողովրդական երաժշտության մեջ»²⁷ հոդվածները:

Խոստումնալից էր **Գևորգ Գյոդակյանի** մուտքը կոմիտասագիտություն, որը տեղի ունեցավ Կոմիտասի 100-ամյա հոբելյանի տարում. հրատարակվեց «Комитас» մենագրությունը:

1969 թ. Պատմաբանասիրական հանդեսի 4-րդ համարում տպագրվում է հոդվածաշար՝ նվիրված Կոմիտասին: «Комитас и мировое музыкальное искусство» հոդվածում²⁸ Գ. Գյոդակյանը գրում է. «Կոմիտասը ստեղծագործական ասպարեզ ելավ երաժշտական արվեստի համար դժվարին ժամանակներում ավանդական շար պարկերացումների հեղաբեկման շրջանում, երբ միշտ չէր, որ նորը առաջավորի հոմանիշ էր, իսկ նորի որոնումները հաճախ ձևական-ինքնաբավ բնույթ ունեին: Երաժշտական նյութի կազմակերպման կոմիտասյան նոր սկզբունքները առաջ եկան մի ձգտումից, որ նպատակ ուներ առավել խոր թափանցել ժողովրդական արվեստի, ժողովրդական երաժշտության էության մեջ և առավել լրիվ ու կատարյալ արտահայտել այն: Ինչպես ցույց տվեց պատմությունը, դա մեր ժամանակների երաժշտական արվեստի ճշմարիտ նորացման ամենագործուն ուղիներից մեկն էր»:

Կոմիտասագիտության նվաճումներից էր «Կոմիտասականի» առաջին հատորում տեղ գտած Գ. Գյոդակյանի «Կոմիտասի ոճը և քսաներորդ դարի երաժշտությունը» հիմնարար հոդվածը²⁹, որն ավարտվում է հետևյալ եզրակացությամբ. «Ակնառու են Կոմիտասի նորարարական սկզբունքները, որ բացահայտվում են ոչ միայն հայ ազգային երաժշտության շրջանակներում, այլև առավել լայն պլանով՝ համաշխարհային երաժշտական արվեստի զարգացման հեռանկարում: Կոմիտասը մեծ է, թերևս, ամենից առաջ այն բանով, որ սեփական՝ ազգային մշակույթի առավել հրապարակ խնդիրների լուծումը կարողացավ բարձրացնել 20-րդ դարի ամբողջ երաժշտական արվեստի առջև ծառացած պրոբլեմների լուծման մակարդակին: Ընդ որում, նա ոչ միայն հենվում

²⁶ Տե՛ս Ռ. Աթայան, Կոմիտասի «Անուշ» օպերայի ուրվագրերը, Կոմիտասական 2, Երևան, 1981, էջ 42-82:

²⁷ Ռ. Աթայան, Բազմաձայնության տարրերը հայ ժողովրդական երաժշտության մեջ, Կոմիտասական 2, էջ 143-157:

²⁸ Գ. Գեոդակյան, Комитас и мировое музыкальное искусство, Պատմաբանասիրական հանդես, 1969, N 4, էջ 70-82:

²⁹ Գ. Գյոդակյան, Կոմիտասի ոճը և քսաներորդ դարի երաժշտությունը, Կոմիտասական 1, էջ 84-120:

էր իր նախորդների և ժամանակակիցների փորձի ու նվաճումների վրա, այլև նրանց շարքում էր, ովքեր անմիջականորեն երաժշտական մտածողության որակապես նոր հիմքերն էին դնում»³⁰:

Հետագայում կոմիտասյան ժառանգության ուսումնասիրությունն ուղեկցեց Գ. Գյոդակյանին իր ողջ կյանքում: «Նշանավոր ճեմարանականների» առաջին հատորում տեղավորված՝ Կոմիտասի մասին հոդվածի հեղինակը վերստին Գ. Գյոդակյանն էր³¹: Կոմիտասին էր նվիրված “Пути формирования армянской музыкальной классики” մենագրության ակնարկներից մեկը³²: Եվ Գ. Գյոդակյանի «Կարապի երգը» դարձավ Կոմիտասի մասին անգլերեն ուսումնասիրության հրատարակումը:

3. «Կոմիտասական»

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտն իրականացրել է Կոմիտասի ժառանգության առանձին հարցերին նվիրված գիտական ուսումնասիրությունների հրապարակումը «Կոմիտասական» ժողովածուի երկու հատորներում (1969, 1981):

1969 թ.՝ Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյա հոբելյանի շրջանակներում, ՀԽՍՀ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչությունը լույս է ընծայում Կոմիտասականի առաջին հատորը, որի խմբագիրն էր Ռոբերտ Աթայանը: Խմբագրական կոլեգիայի կազմում ընդգրկվել էին Ռոբերտ Աթայանը (գլխավոր խմբագիր), Գևորգ Գյոդակյանը, Նիկողոս Թախմիզյանը, Լևոն Հախվերդյանը և Մաթևոս Մուրադյանը:

«Կոմիտասի բազմաբեղուն ժառանգությունն իր բոլոր հատվածներով՝ երաժշտական ազգագրություն, ստեղծագործություն, գիտական հետազոտություններ, կապարողական արվեստ, նրա կյանքն ու հասարակական-լուսավորչական գործունեությունը, գիտա-պատմական և տեսական հսկայական հետաքրքրականություն ունեն: Հայ մեծ երաժշտագետի երկերի ժողովածուի արդեն սկսված հրապարակության հետ մեկտեղ, ԳԱ արվեստի ինստիտուտը ձեռնարկում և այս հատորով սկիզբ է դնում նրա ժառանգության առանձին հարցերին նվիրված գիտական ուսումնասիրությունների հրապարակման: «Կոմիտասականի» Ա հատորը, որ

³⁰ Նույն տեղում, էջ 119-120:

³¹ Գ. Գյոդակյան, Տ. Կոմիտաս վարդապետ, *Նշանավոր ճեմարանականներ*, Պրակ Ա, մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2005, էջ 315-324: Տե՛ս նաև՝ Գ. Գյոդակյան, Հայ երաժշտության հանճարը, *Էջեր հայ երաժշտության պատմությունից*, Երևան, 2009, էջ 73-84:

³² Տե՛ս Գ. Геолакян, Стиль Комитаса и музыка XX века, *Пути формирования армянской музыкальной классики*, Ереван, 2006, с. 96-129.

լույս է տեսնում Կոմիտասի ծննդյան հարյուրամյակի հոբելյանի առթիվ, ընդգրկում է նրա երաժշտական ու գիտական աշխատանքների, ստեղծագործական ոճի և ստեղծագործությունների մեկնաբանության գերազանցապես տեսական ուսումնասիրություններ և հուշեր: Նման հապորներ, նյութերի և հեղինակների ավելի լայն ընդգրկումով, պարբերաբար կիրառարակվեն նաև ապագայում»³³:

1981-ին ՀՍՍՀ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ հրատարակվեց «Կոմիտասականի» երկրորդ հատորը, որտեղ ընդգրկված հոդվածներն ու ուսումնասիրությունները նվիրված էին Կոմիտասի կյանքի, գործունեության և ստեղծագործական հարցերին, ինչպես նաև Կոմիտասի ձեռագիր ժառանգության հրապարակումներին՝ «Անուշ» օպերայից և 1893 թ. հոգևոր երգերի ժողովածուից:

«Կոմիտասականների» մանրամասն վերլուծությանը մենք չենք անդրադառնում, քանի որ դա տեղ է գտել կոմիտասագետ, արվեստագիտության թեկնածու, Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի Երաժշտության պատմության ամբիոնի վարիչ Լուսինե Սահակյանի «Կոմիտասագիտությունը հայ երաժշտագիտության մեջ» ուսումնասիրության մեջ³⁴:

2019-ին լրանալու է Կոմիտասի ծննդյան 150-ամյա հոբելյանը: ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտը, բնականաբար, նշելու է այդ հոբելյանը ինչպես գիտական նստաշրջանով³⁵, այնպես էլ «Կոմիտասականի» երրորդ հատորի հրատարակմամբ:

4. Կոմիտասի գիտական կենսագրությունը

Դեռևս 1973-ին «Արվեստի ինստիտուտի գիտահետազոտական աշխատանքների քսանամյա հեռանկարային ծրագրում» կարևորվել էր Կոմիտասի գիտական կենսագրության ուսումնասիրությունը: Խաչիկ Սամվելյանի կազմած՝ Կոմիտասի գիտական կենսագրությունը հատվածաբար տպագրվել է «Սովետական արվեստ» և «Էջմիածին» հանդեսների մի քանի համարներում, իսկ վերջերս ամբողջական՝ հայերեն և անգլերեն թարգմանությամբ, լույս տեսավ Կոմիտասին նվիրված պատկերագրքում, թեև կազմողները չէին նշել ՀՀ

³³ Ինստիտուտի կողմից, Կոմիտասական 1, Երևան, 1969, էջ 5:

³⁴ Տե՛ս Լ. Սահակյան, Կոմիտասագիտությունը հայ երաժշտագիտության մեջ, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., 2010:

³⁵ Ի դեպ՝ 1969-ին, Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ, Արվեստի ինստիտուտը Կոմպոզիտորների միության և կոնսերվատորիայի հետ համատեղ գումարել էր ներկայացուցչական միջազգային գիտաժողով:

ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի անունը....

Ամփոփելով կարող ենք արձանագրել, որ Կոմիտասագիտության կենտրոնը տասնամյակներ շարունակ եղել է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտը, ինչն այսօր նույնպես շարունակվում է:

Ամփոփում

Ծանրակշիռ է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ներդրումը Կոմիտասի ստեղծագործական ժառանգության ուսումնասիրության գործում:

1. Կոմիտասի Երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը (1960-2006),

2. Գիտական ուսումնասիրություններ՝ Գևորգ Գյոդակյանի «Կոմիտաս» (2000), «Комитас» (1969) և «Komitas» (2014), Տաթևիկ Շախկուլյանի «Կոմիտասի ստեղծագործության վաղ շրջանը (1891-1899)» (2014) մենագրությունները, ինչպես նաև Մաթևոս Մուրադյանի, Ռոբերտ Աթայանի, Գևորգ Գյոդակյանի, Կարինե Խուդաբաշյանի, Աննա Արևշատյանի, Անահիտ Բաղդասարյանի, Տաթևիկ Շախկուլյանի և այլոց գիտական հոդվածները,

3. «Կոմիտասականի» երկու հատորները (1969, 1981),

4. Կոմիտասի գիտական կենսագրությունը:

Բանալի բառեր՝ Կոմիտաս, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ, Կոմիտասի Երկերի ժողովածուի ակադեմիական հրատարակությունը, գիտական ուսումնասիրություններ, «Կոմիտասական», Կոմիտասի գիտական կենսագրությունը:

ИНСТИТУТ ИСКУССТВ НАН РА И ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ КОМИТАСА

Резюме

Анна Асатрян (Армения)
доктор искусствоведения, профессор,
заслуженный деятель искусств РА
Институт искусств НАН РА

Весом вклад Института искусств НАН РА в дело изучения творческого наследия Комитаса.

1. Академическое издание Собрания сочинений Комитаса.

2. Научные исследования: монографии «Կոմիտաս» (2000), «Комитас» (1969) и «Komitas» (2014) Георгия Геодакяна, «Ранний период творчества Комитаса (1891-1899)» (2014) Татевик Шахкулян, а также научные статьи Матевоса Мурадяна, Роберта Атаяна, Геворка Геодакяна, Карине Худабабян, Анны Аревшатян, Анаит Багдасарян, Татевик Шахкулян и других.

3. Два тома «Комитасакана» (1969, 1981).

4. Научная биография Комитаса.

Ключевые слова: Комитас, Институт искусств НАН РА, Академическое издание Собрания сочинений Комитаса, научные исследования, «Комитасакан», научная биография Комитаса.

**THE INSTITUTE OF ARTS OF THE NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
AND THE STUDY OF KOMITAS'S HERITAGE**

Abstract

Dr. Prof. Anna Asatryan (Armenia)
Honored Worker of Art of RA
Institute of Arts NAS RA

The Institute of Arts of the National Academy of Sciences of RA has a solid input in the study of Komitas's legacy.

1. Academic publication of the Collection of Komitas's Works (1960-2006).
2. Research.

Monographs: Gevorg Geodakyan, *Komitas*, published in Armenian (2000), Russian (1969) and English (2014); Tatevik Shakhkulyan, *Komitas, His Early Period of Creation* (2014) etc. A number of articles written by Matevos Muradyan, Robert Atayan, Gevorg Geodakyan, Karine Khudabashyan, Anna Arevshatyan, Anahit Baghdasaryan and Tatevik Shakhkulyan.

3. *Komitasakan*. Two volumes entitled *Komitasakan* including articles on Komitas and his works (1969, 1981).

4. Komitas's scientific biography

Key words: Komitas, Institute of Arts of NAS RA, Academic publication of the Collection of Komitas's Works, research works, *Komitasakan*, Komitas's scientific biography.